

Geliş Tarihi : 02.03.2020  
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi  
*Journal Of Modern Turkish History Studies*  
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 623-647.

*Araştırma Makalesi / Research Article*

## CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE KİBRİT FİYATLARININ CUMHURİYET GAZETESİ SÜTUNLARINA YANSIMASI (1924-1943)

Ayşe ERYAMAN\*

### Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kibrit, 1924 senesi Bütçe Kanunu ile inhisara bağlanmıştır. İncelenen zaman dilimi olan 1924-1943 yılları arasında kibrit inhisarı uygulamasının, Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, Kibrit İnhisarı İşletme İdaresi, Di Amerikan Türk İş İnvestment Korporasyon Şirketi idaresinde olmak üzere üç aşamalı bir seyir takip ettiği söylenebilir. İnhisar uygulaması altındaki bu süreçte kibrit fiyatlarında yaşanan değişiklikler, dönemin başınında geniş çapta yer almıştır. Bu çalışmada İnhisar İdaresi altında Türkiye'deki kibrit fiyatları, basına yansıyan haberler çerçevesinde Cumhuriyet gazetesi özelinde incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye'de kibrit fiyatlarının, inhisarın devredildiği şirketle Türk hükümeti arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde belirlendiği saptanmıştır. Bu noktada başlangıçta halka satış bedeli yüz para olarak belirlenen kibrit fiyatlarının, sonraki yıllarda doların değerinde yaşanan değişimlere göre elli paraya kadar düştüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki kibrit fiyatlarını etkileyen unsurun, yaşanan olağanüstü şartlar nedeniyle başvurulan geliri artırıcı önlemler olduğu görülmüştür.

*Anahtar Kelimeler:* Kibrit, İnhisar, Ekonomi, Fiyat, Tekel, Sanayi, Monopol.

\* Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,  
(eryamanayse@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-5571-7776).

## REFLECTION ON THE COLUMNS OF THE CUMHURİYET NEWSPAPER OF MATCHES PRICES IN TURKEY (1924-1943)

### Abstract

In the first years of the Republic, match was monopolized by the 1924 Budget Law. It can be said that the match monopoly practice between 1924-1943, which is the period of study has followed a three-stage course as Turkey Match Monopoly Turkish Incorporated Company, Match Monopoly Business Administration, Di American Türkış İvestment Korporasyon Company. The changes in match prices during this period under the monopoly practice were widely covered in the press of the period. In this study, match prices in Turkey under monopoly practice have been tried to be examined and evaluated specifically for Cumhuriyet newspaper within the frame of the news reflected in the press of the period. As a result of analysis, it was determined that the match prices were determined within the framework of the agreements signed between the company and the Turkish government. In this framework, it has been determined that the prices of matches, which were initially set to be sold to the public as a hundred money, decreased to fifty money according to the changes in the value of the dollar in the following years. On the other hand, it has been observed that the factor affecting match prices during the Second World War was the income-increasing measures applied due to extraordinary conditions.

*Keywords:* Match, Monopoly, Economy, Price, Industry.

### Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru kibritin inhisara<sup>1</sup> bağlanmak suretiyle ülkede üretimini sağlayabilmek için girişimlere rastlansa da, bunların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede kibritin inhisar haline gelmesi, 1889'da İspiraki Esani Efendi ile yapılan antlaşma sonucu gerçekleşmiştir. Antlaşmaya göre kurulması gereken şirket, Osmanlı Kibrit Şirketi adı ile kurulmuştur. Ardından imtiyaz sahibi İspiraki Esani Efendi, imtiyaz mukavelesinden doğan bütün haklarını bu şirkete devretmiştir. Ancak, antlaşma gereğince kurulması gereken fabrikalar için uzun bir süre beklemek

1 İnhisar, ikamesi güç bir malın üretim ya da satışının bir tek firma tarafından yapılmasıdır. İnhisar veya diğer adıyla tekeller, iktisadi ve mali olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu tasnifte konuyu ilgilendiren boyutu ile mali tekel, devletin hazineye gelir sağlamak amacıyla, bir malın üretimini ya da ticaretini dolaylı ve dolaysız bir şekilde yapması halidir. Devlet bizzat bir mali tekel kurabileceği gibi, kanunla bu yetkiyi bir şirkete de devredebilir. Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2014, s.210; Şahin Ardiyok, *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2002, s.29; Fazıl Tekin, *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974, ss.9-10.

gerekmiş, Küçükçekmece'de inşaatına başlanan fabrika, 1897 yılının Mart ayında faaliyete geçebilmiştir. Fabrikanın üretimi yaklaşık bir yıl sürmüştür. Ardından fabrikanın bir müddet üretimini durdurması ve şirketin antlaşma gereğince inşa etmesi gereken diğer fabrikalar konusundaki taahhütlerini yerine getirmemesi antlaşmayı sakıt kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, antlaşma hükümlerine dayanarak fabrikanın kapatılmasına karar vermiştir. Bundan sonra kibrit, ithal edilmek suretiyle sağlanan bir emtia kapsamında olmuştur.<sup>2</sup> Ardından gelen süreçte ise kibrit, İttihat ve Terakki tarafından benimsenen yeni ekonomik ilkeler<sup>3</sup> sonucunda uygulamaya konan vergi düzenlemeleri içinde yerini almıştır. İttihat ve Terakki tarafından koruyucu bir dış ticaret politikasının benimsenmesi ile birlikte, yeni vergi tarifelerine geçilmiştir. Bu kapsamda, Eylül 1914'te gümrük rüsumu yüzde on beşe çıkarılmış, Haziran 1915'te ithal gümrükleri savaş süresi boyunca yüzde otuza yükseltilmişti. 1916 Mart'ında ise o güne değin izlenen dış ticaret politikası kökten terk edilerek, ad valorem (değere göre) tarifeden spesifik (miktarla göre) tarifeye geçilmiştir. Böylece yüksek gümrük vergisi ödemesi gereken bir malın, daha düşük vergi oranlı gibi gösterilebilmesi sonucu doğan vergi kaybı önlenebilmiştir.<sup>4</sup> Yeni gümrük sisteminin amaçlarından bir tanesi, yerli sanayii korumak ve sanayileşmeyi teşvik etmektir.<sup>5</sup> Bu vergi sistemi içinde yakın bir gelecekte ülkede üretilebileceği düşünülen eşya kalemlerinden biri olduğundan, ithal edilecek kibritler için değer üzerinden yüzde otuza denk gelecek bir vergi oranı belirlenmiştir.<sup>6</sup>

2 Adı geçen fabrika için ayrıntılı olarak bkz. Şenay Atam, "Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, Haziran 2020, ss.294-310; Osmanlı Devleti'nde ülke içinde kibrit üretimini gerçekleştirmek amacıyla yaşanan girişimler için ayrıca bkz. Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Yay. Haz. Nihal Boztekin, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.123vd; A. Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, s.67; A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970, s.189.

3 İttihat ve Terakki, milliyetçi görüşlerinin bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik tarihinde yeni bir evre açmıştır. İttihat ve Terakki'nin karşılaştığı ekonomik sorunların üç cephesi vardı. Birincisi, imparatorluğu yabancı sermayeye bağlanmaya zorlayan şartları kaldırarak milli bir ekonomi yaratmak; ikincisi, memleket ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı temsilcilerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü, halkı tarım dışında ticari ve sanayi alanlarında işe girişmeye teşvik etmek, sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin bu yeni gelişmelere uygun olarak değişmesini sağlamaktır. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss.171-172; İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenen bu yeni ekonomik ilkeler için ayrıca bkz. Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, 10. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2009, s.225; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.11; Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.43vd.

4 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss.158-159.

5 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.127.

6 F. Hasan Arol, "Türkiye'de Kibrit Sanayiinin Gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004), ss.107-108.

Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı yıllarında kibrit, ekonomik şartlar nedeniyle hükümetin başvurduğu bir takım geliri yükseltici önlemler kapsamında vergi oranı artırılan ürünler arasında yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ekonomisini her açıdan zor duruma düşürdüğünden, hükümetin yeni birtakım tedbirler almasını da gerektirmişti.<sup>7</sup> Bu durumda hükümetin geliri yükseltmek için düşündüğü tedbirlerin başında, vergi matrahını artırmak gelmiştir. 12 Mart 1917 tarihinde kabul edilen Bütçe Kanunu'nun altıncı maddesiyle hükümete kararname ile sigara kâğıdı, kibrit, oyun kâğıdı, şeker, petrol, çay ve kahve üzerine tüketim vergisi koyma yetkisi verilmiştir. Hükümet, diğer bazı maddelerde olduğu gibi, 4 Ekim 1917'de kibrit ve kav üzerine de istihlak vergisi koymuştur. Bu çerçevede, yurt içinde tüketilmek üzere imal veya ithal edilen, elliden altmışa kadar kibrit ve kav içeren her kutudan 5 para, kibrit ve kav yerine geçen her türlü aletin bir adedinden de 25 kuruş istihlak vergisi alınması öngörülmüştür.<sup>8</sup>

Bundan sonraki süreçte Milli Mücadele yıllarında da mali kaynak meselesinin önem kazanması ile birlikte tıpkı Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki gibi kibrit, tüketim vergisi artırılarak devlete yeni gelir kaynakları sağlanmaya çalışılan ürünler kapsamında yer almıştır. Bu kapsamda, 1922 yılında; sigara kâğıdı, kibrit, şeker, çay, kahve, petrolden alınan tüketim vergilerinin miktarının artırılmasına karar verilmiştir.<sup>9</sup> Bu zamlarla beraber, 15 Nisan 1922 tarihi itibarıyla bir kutu kibritten alınan 5 para vergi 10 paraya çıkartılmıştır.<sup>10</sup>

Milli Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Devleti'nin temel hedefleri arasında sanayileşme ön planda olmuştur. Ancak bir yandan kalkınma hareketini gerçekleştirecek zümre ve sermayenin yokluğu,<sup>11</sup> diğer taraftan Lozan Antlaşması'nın gümrüklerin 1916'da saptanmış oranlarda kalmasını sağlayan hükmü, sanayinin istenilen düzeyde kalkınmasını engelleyen unsurlar olmuştur. Bu ortamda Lozan'ın koyduğu gümrük ve vergi sınırlamalarından etkilenmemenin bir yolu, hükümetin ürünlerine yüksek fiyatlar belirlemede

7 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.93.

8 Kibrit ve kav yerine kullanılabilir aletlere çok yüksek bir düzeyde istihlak vergisi uygulanmasının gerekçesi olarak, tüketimi bu aletlerden kibrite yönlendirme niyeti gösterilmekteydi. Dolayısıyla hükümet, istihlak vergisi vasıtasıyla yakın bir zamanda yurt içinde üretime geçileceğini düşündüğü bir eşyanın iç pazarının korunacağı konusunda gelecekteki yatırımcıya güvence vermiş olmaktadır. Arol, *a.g.m.*, ss.109-110.

9 Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.142.

10 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.196.

11 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, ss.180-181; Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen ilk on yıllık süreçte, özel sektörü güçlendirmek adına sınırlı bir devlet müdahaleciliği uygulanmıştır. Bu çerçevede devlet, yönlendirici, özendirici ve teşvik edici manada ekonomiye çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.181.

serbest olduğu devlet tekelleri kurmak ve böylece temel ürünleri üretip devlet gelirlerini artırmaktı.<sup>12</sup> Bu noktada devlet, hazineye gelir sağlamak amacıyla tuz, şeker, kibrit gibi maddelerin üretimini ve ithalatını inhisar altına almıştır.<sup>13</sup> Cumhuriyet'in ilk yıllarında kibrit, benimsenen iktisadi kalkınma hedefleri içinde ülkede sanayi kurulmak istenen bir ürün idi. Diğer taraftan, ülkede bu girişimleri sağlayacak zümre ve sermayenin yokluğu, yabancı sermayeden yararlanılmasını zorunlu hale getirmekteydi. Ayrıca, kibritin inhisara bağlanması ile devlet, ihtiyaç duyduğu yeni gelir kaynaklarına da ulaşabilecekti. Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki inhisar uygulamalarını, o günün ekonomik şartlarının bir gereği olarak değerlendirmek gerekir. Bu şartlar dâhilinde kibritin fiyatlarını belirleyen temel unsurun ise, yapılan inhisar antlaşmalarının hükümleri olduğu görülmektedir.

Bu makalede; kibrit fiyatlarının, Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik yapısı içindeki yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca yine bu doğrultuda olarak, milli ve tam bağımsız ekonomi anlayışının kibrit fiyatlarının belirlenmesine nasıl yansıdığı da ortaya konarak, dönemin iktisadi politikalarının aydınlatılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

## 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Kibrite Genel Bir Bakış

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde kibritin inhisara bağlanması, 1924 senesi Bütçe Kanunu ile yeni gelir kaynaklarının sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.<sup>14</sup> Daha sonra hükümet, 1925 yılının Eylül ayında kibrit inhisarı işletilmesini bir şirkete devredeceğini ilan etmiştir.<sup>15</sup> Bu konuda yayınlanan ilanda, Türkiye'nin ihtiyacı olan kibritlerin gerek dışarıdan ithali gerek içeride üretilme ve dağıtım inhisarının işletilmesinin 25 sene müddetle devrolunacağı belirtilmekteydi. Yine konuyu ilgilendiren boyutu ile inhisarın işletilmesini devralan şirket tarafından bir kutu kibritin, Türkiye'nin her yerinde 100 paraya satılacağı şartının da belirtildiği görülmektedir.<sup>16</sup> Bu noktada anlaşılacağı üzere, daha inhisar bir şirkete devredilmeden, fiyatların hükümet tarafından belirlendiği görülmektedir. Bu esas, aşağıda da görüleceği üzere, şirketle yapılacak olan antlaşmanın hükümleri arasında da yer alacaktır.

Bu gelişmelerin ardından mevcut başvurular arasında Belçikalı Flandres Şirketi'nin teklifi uygun görülerek, kibrit inhisarının bu şirkete devredilmesine

12 Recep Boztemur, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996, s.74.

13 Yalçın Acar, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vipaş A.Ş., Bursa, 1999, s.27.

14 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: II, Cilt: 7, Birleşim: 12, 15.3.1924, "1340 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası", s.1.

15 "Kibrit İnhisarı Şeraiti", *Hâkimiyeti Milliyet*, 15 Eylül 1924, s.4; "Kibrit İnhisarı", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1924, s.4.

16 "İstanbul Vilayeti Defterdarlığından", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1924, s.4.

karar verilmiştir.<sup>17</sup> Bu çerçevede yapılan antlaşmaya göre, inhisarın işletilmesi 25 sene müddetle adı geçen şirkete devredilmiştir. Ayrıca şirket, üç yıl içinde Türkiye'nin kibrit ihtiyacını sağlayacak şekilde bir fabrika inşa edecek ve imtiyaz süresi dolduğunda hükümete teslim edecekti. Bundan başka hükümete, ilk sene 1 304 000, ikinciden yirmi beşinciye kadar da 1 740 000 lira ödeyecekti.<sup>18</sup> Antlaşma gereğince, inhisarı işletmek üzere Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.<sup>19</sup> Hazırlıkların tamamlanmasının ardından da, 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren Türkiye'de kibrit inhisarı başlamıştır.<sup>20</sup> Görüldüğü üzere şirketin yükümlülüklerinden biri, fabrika inşa etmek ve antlaşmanın süresi bittiğinde hükümete devretmektir. Bu durum kibritin inhisara bağlanmasının bir amacının da, kibrit sanayinin ülkede kurulmasını sağlamak olduğunu göstermektedir.

Diğertaraftankonuyuilgilendirenboyutuileantlaşmanınhükümlerinden biri de, kibritin satış fiyatını belirlemektedir. Bir kutu kibritin halka satış fiyatı 100 para olacaktır. Diğer taraftan her altı ayda bir doların değeri tetkik edilecek, antlaşmanın imzalandığı 30 Ekim 1924 tarihindeki değerden yüzde on beş veya daha fazla fark olduğu anlaşılırsa, kibrit fiyatları bu farka göre indirilecek veya artırılacaktır.<sup>21</sup> Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de kibrit fiyatlarının, hükümet ile şirket arasında yapılan antlaşma hükümlerine göre belirlendiği görülmektedir. Bu çerçevede her bir kutu kibrit, halka 100 paraya satılacaktır. Ancak ilerleyen tarihlerde doların değerinde bir değişiklik yaşanırsa, bu durum kibrit fiyatlarına da yansıtılacaktır. İnhisarın bu ilk aşamasındaki süreçte, fiyatlarda herhangi bir değişiklik yaşanmayarak bir kutu kibritin 100 paraya satıldığı görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere şirketin yükümlülüklerinden biri de, kibrit fabrikası inşa etmektir.<sup>22</sup> Yapılan incelemeler sonucunda fabrikanın Sinop'ta inşasına karar verilmiştir.<sup>23</sup> Ancak, Sinop Kibrit Fabrikası ile ilgili gelişmeler planlanan şekilde olmamıştır. 1927 yılı sonunda faaliyete geçmeye hazırlanan kibrit fabrikasının ilk denemede duvarları çatlamıştı.<sup>24</sup> Daha sonra yapılan incelemeler tamiratla fabrikaya işlerlik kazandırmanın mümkün olmayacağını

17 "Kibrit İnhisarı", *Hâkimiyeti Millîye*, 17 Kasım 1924, s.1; "Kibrit ve Tütün İnhisarı İşletme Mukavelesi", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1924, s.3.

18 Bu antlaşmanın metni için ayrıntılı olarak bkz. Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *Hükümet-i Cumhuriyet ile 8 Kânunuevvel 1924 Tarihinde Mün'akud Kibrit İnhisarı Mukavenamesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1926.

19 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-18-1-1, Kutu: 12, Gömlek: 69, Sıra: 15.

20 "Kibrit İnhisarı", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1925, s.2.

21 Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *a.g.e.*, ss.6-7.

22 "Kibrit Fabrikası İnşasına Doğru", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1925, s.2.

23 "Sinop'ta Yapılacak Kibrit Fabrikası", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1926, s.2; Sinop Kibrit Fabrikası için ayrıca bkz. Önder Deniz, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "Sinop Kibrit Fabrikası", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ö.S. 2, 2016, ss.99-110.

24 "Kibrit İthaline Müsaade Edilmesi Lazım Gelecek", *Akşam*, 22 Ocak 1928, s.2.



göstermiştir.<sup>25</sup> Bu durumda hükümet, taahhüdünü yerine getiremediği için şirketin feshine karar vermiştir.<sup>26</sup>

Bu fesih kararının ardından, inhisarın bir şirkete verilmeyerek hükümet tarafından idaresine gidilmiştir.<sup>27</sup> Kurulan idarenin işlerini yürütebilmesi için de yeni yasal düzenlemeler yapma gereği hissedilmişti. Bu amaçla kabul edilen Kibrit ve Çakmak İnhisarı Kanunu'na göre; kibrit, her çeşit çakmak ve suni çakmak taşlarının imali, ithali ve satılması devlet inhisarı altına alınmıştır. Yapılan bu düzenleme ile inhisar altına alınan maddelerin imal, ithal ve satım işleri, hükmi şahsiyeti haiz ve Maliye Vekâletine bağlı bir müdürlük vasıtasıyla idare olunacaktı.<sup>28</sup> Diğer taraftan hükümet, ülkede kibrit üretimini gerçekleştirmek için bir fabrika kurmaya karar vermiş ve bu konuda hazırlanan kanun teklifi de<sup>29</sup> Meclis'in 16.5.1929 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.<sup>30</sup>

Kibrit ve Çakmak İnhisarı Kanunu'nun bir maddesi de kibrit fiyatlarının nasıl belirleneceği ile ilgili hükmü içermektedir. Buna göre adı geçen kanunun altıncı maddesi, inhisar altında bulunan kibrit, çakmak ve çakmak taşlarının Maliye Vekâleti tarafından tespit ve Bakanlar Kurulunca onaylanacak fiyatlarla satılacağını hükme bağlamıştı.<sup>31</sup> Ancak kibrit inhisarının hükümet tarafından idare edildiği bu süreç, uzun müddet devam etmeyecek ve o günün ekonomik koşullarının bir zorunluluğu olarak inhisar yeniden bir şirkete devredilecekti.

Diğer taraftan aynı dönemde kibrit inhisarı işletmesini devralmak için hükümete çeşitli teklifler de gelmekteydi.<sup>32</sup> Bu konudaki teklif sahiplerinden biri de Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi idi. Yaklaşık bir sene süren görüşmeler neticesinde, iktisadi gelişmenin gerektirdiği ihtiyaçlara önemli bir katkısı olacağına inanılan 10 milyon dolarlık istikraz akdi karşılığında kibrit inhisarının, adı geçen şirkete devredilmesine karar verilmiştir.<sup>33</sup> Yapılan antlaşmaya göre; Türkiye'de kibrit, her çeşit çakmak ve suni çakmak taşlarının imal, ithal, ihraç ve satılma hakları 25 sene müddetle devredilmekteydi. Şirket, inhisardan elde edeceği her türlü kazanç için hükümete senelik toplam 1 750 000 lira ödeyecekti. Ayrıca İstanbul'da ülkenin ihtiyacını karşılayacak büyüklükte bir kibrit fabrikası inşa edecek ve inhisarın süresi dolduğunda hükümete teslim edecekti.<sup>34</sup> Bu çerçevede Mayıs 1931'de inşaatına başlanan<sup>35</sup> Büyükdere Kibrit Fabrikası, Nisan 1932 tarihi itibarı ile faaliyete geçmiştir.<sup>36</sup>

25 "Sinop Kibrit Fabrikası", *Akşam*, 27 Mart 1928, s.3.

26 BCA, Fon: 30-18-1-1, Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 3.

27 "Kibrit İnhisarının Şirkete Verilmemesi Takarrür Etti", *Akşam*, 25 Ağustos 1928, s.1.

28 *Resmî Gazete*, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929, ss.7509-7510.

29 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929, "Maliye Vekâleti 1928 Senesi Bütçesine Fevkalâde Tahsisat Verilmesi Hakkında 1/391 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası", s.1.

30 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929, s.64.

31 Bu kanunun tam metni için bkz. *Resmî Gazete*, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929, ss.7509-7510.

32 "Bir Alman Grubu İstikraz Teklif Ediyor", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1930, s.2.

33 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, s.244.

34 *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9165-9166.

35 "Kibrit Fabrikası", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1931, s.2.

36 "Yerli Kibritler Çıktı", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1932, s.2.

Görüldüğü üzere tıpkı ilk aşamada olduğu gibi inhisar, bir fabrika inşa şartıyla şirkete devredilmiştir. Bu durum, ülkede kibrit sanayinin kurulmasında istenen kararlılığı göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra dikkat çeken diğer bir husus, iktisadi gelişmenin gerektirdiği ihtiyaçlara önemli bir katkısı olacağına inanılan 10 milyon dolarlık istikraz akdi karşılığında inhisarın devredilmiş olmasıdır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere istikrazla elde edilecek meblağ, hedeflenen ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için kullanılacaktı. Bu çerçevede, 1929 dünya ekonomik krizinin olumsuz yansımalarının sürdüğü, yabancı sermayenin yatırım yapma eğilimlerinin zayıfladığı ve Türk hükümetinin ülkeyi dışa bağımlı ekonomik yapısından kurtarıp kendi öz kaynaklarıyla devlet öncülüğünde planlı bir sanayileşmeyi başlattığı 1930'lu yıllarda Türkiye, yeni yabancı kredi kaynakları bulma eğilimine girmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de devlet eliyle sanayileşme sürecinin başladığı bu dönemde yabancı kredi alınmıştır. Türkiye, 1930 yılında kibrit tekeli için bir Amerikan şirketine devrederek 10 milyon dolar kredi almış ve sağlanan bu para ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur.<sup>37</sup> Bütün bu gelişmeler, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve gerçekleştirilmek istenen iktisadi kalkınma hedefleri ile açıklanabilir. Devlet, hedeflenen iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için kibrit inhisarını, 10 milyon dolarlık istikraz karşılığında bir şirkete devretmişti. Böylece hem ülkede kibrit sanayinin hem de buradan elde edilen meblağ ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulması sağlanabilmiştir. Takip edilen bu politikalarla, hedeflenen iktisadi kalkınma alanında önemli adımlar atıldığı görülmektedir.

Diğer taraftan şirketle yapılan antlaşmanın bazı hükümleri de kibrit satış fiyatlarını belirlemekteydi. Bu çerçevede antlaşmaya göre, 50 tane çöpü içeren standart emniyet kibritinin bir kutusunun halka satış bedeli 100 para olacaktı. Satış fiyatı olarak tayin edilen 100 para, fabrikanın 1 Temmuz 1932'den 31 Aralık 1933'e kadarki 18 aylık faaliyeti zarfında ortalama üretim maliyetleri aynı kaldığı müddetçe geçerli olacaktı. 1934 yılından önce olmamak şartıyla üretim

37 Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 2014, s.217; Merkez Bankası'nın faaliyete geçebilmesi için, öncelikle altın karşılığı olan bir miktar döviz temin edilmesi gerekiyordu. Ancak, Türkiye'nin ödemeler dengesi açıklarını kapatmak için büyük gayretler sarf ettiği bir dönemde böyle bir döviz rezervini bulmak çok zordu. Ayrıca, olumsuz ekonomik koşullar ve Osmanlı Devleti'ne ait borçların geri ödenmesinde yaşanan anlaşmazlık, dış kredi temin etmeyi daha da güçleştiriyordu. Merkez Bankası'nın sermayesi için gerekli olan dış kaynağın önemli bir bölümü, kibrit imtiyazı karşılığında Di Amerikan Türk İş Yatırım Korporasyon Şirketi tarafından sağlanmıştır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, buna göre hükümet, 1 Temmuz 1930 tarihinden başlamak üzere, 25 yıllık bir süreyle adı geçen şirkete, kibrit, çakmak ve benzeri yanıcı maddelerin üretimi, ithali, ihracı ve satışı için imtiyaz vermeyi kabul ediyordu. Buna karşılık şirket de, Merkez Bankası'nın finansmanı için, acilen uzun vadeli bir kredi sağlayacaktı. Yapılan antlaşmaya göre şirket, yüzde 6,5 faizli, 25 yıl vadeli 10 milyon dolar kredi vermeyi kabul ediyordu. Cumhuriyet'in para politikaları konusunda ayrıntılı değerlendirmeler için ayrıca bkz. Timur Önder, *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulanması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.99.



maliyetlerinde bir fark olursa, taraflardan biri fiyatın değiştirilmesini talep edebilecekti. Bu maliyet fiyatlarından ayrı olarak kibrit fiyatlarını etkileyecek bir unsur da doların değeri idi. Herhangi üç aylık bir devrenin sonunda taraflardan birinin talebi üzerine doların değeri tetkik edilecekti. Sonuçta bir fark bulunursa, kibrit satış fiyatı düşürülecek veya artırılacaktı.<sup>38</sup> Şirketle yapılan antlaşmanın maddelerinin değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, kibritlerin her bir kutusu halka 100 para fiyat karşılığında satılacaktı. Doların değeri artar veya azalır bu belirlenen fiyat değişecek, kibrit fiyatları bu artış ve azalışa göre tespit edilecekti. Bu esaslar, inhisar yabancı bir şirkete devredilirken fiyatların kontrol altında tutulması gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen gerçekçi, akılcı ve temkinli yabancı sermaye anlayışı ile hareket edildiği söylenebilir. Bu anlayış, yabancı sermayeye karşı değildi ve ülke kalkınması için onu gerekli görmekteydi. Ancak, yeni kurulan Türk Devleti'nin geçmişte olduğu gibi yabancı sermayenin denetimine girmesine izin vermemekteydi.<sup>39</sup>

İnhisar uygulamasının bu aşamasında, kaçakçılık olayları, kibritten daha çok çakmak kullanılması gibi sebeplerle kibrit satışları istenilen düzeyde olmamış ve şirketin ilk etapta önemli miktarda zarar ettiği görülmüştür.<sup>40</sup> Ülke içinde bunlar yaşanırken, dışarıda da şirketi zor duruma düşürecek gelişmeler mevcuttu. 1930'lu yılların yarattığı ekonomik koşulların etkisiyle şirket, inhisar antlaşması ile taahhüt ettiği 10 milyon dolarlık krediyi ödemekte güçlük çekmekteydi. Şirket ile Türk hükümetini karşı karşıya getiren diğer bir nokta ise, istikraz bonolarının Türk lirası olarak ödenmesi meselesiydi. Bu konularla ilgili görüşmeler devam ederken şirket temsilcisi, yine aynı meseleler kapsamında 1942 yılı Haziran'ında Türkiye'ye gelmiştir. Ancak bir süre sonra hükümetle yürütmeye başladığı görüşmeler, Kibrit Şirketi'nin Türk hükümetine satışını kapsayacak bir niteliğe bürünmüştür. Bir yıla yakın süren pazarlıklardan sonra 18 Mayıs 1943 tarihinde Kibrit Şirketi, Büyükdere'deki kibrit fabrikası da dâhil olmak üzere bütün aktifleriyle Türk hükümetine devredilmiştir.<sup>41</sup>

## 2. Kibrit Fiyatlarında Yaşanan Değişiklikler

Yukarıda da belirtildiği üzere Di Amerikan Türk İş Yatırım Korporasyonu Şirketi ile hükümet arasında yapılan antlaşma gereğince kibrit fiyatları için doların değeri esas alınmıştı. Yani dolar antlaşmanın imzalandığı tarihteki değerinin altına düştüğü takdirde, bu oran kibrit fiyatlarına da yansıtılacaktı. 1934 yılı başına gelindiğinde hükümet, bu konuda incelemede

38 *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9166-9167.

39 Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de yabancı sermaye anlayışının değerlendirilmesi konusunda ayrıntılı olarak bkz. Sükan, *a.g.m.*, ss.195-222.

40 "Yeni Kibrit Kutuları", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1944, s.2.

41 Gerek Amerika piyasasında yaşanan bu gelişmelerin şirket üzerindeki etkileri ve gerekse adı geçen konularla ilgili olarak şirket ile Türk hükümeti arasında cereyan eden görüşmeler için ayrıntılı olarak bkz. Arol, *a.g.m.*, ss.153-168.

bulunmuş ve doların değerindeki düşmeyi göz önüne alarak kibrit fiyatlarının da indirilmesi gerektiğini ileriye sürmüştür. Buna karşı şirket ise satışların azlığından dolayı zararda olduğunu iddia ederek fiyatların indirilmesi fikrine itiraz etmiştir. Konuyla ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin 7 Ocak 1934 tarihli nüshasında, “*şirketin zararı kabul edilse bile antlaşmada açıkça belirtilmiş olduğundan, kibrit fiyatlarının indirilmesi gerekmektedir*” ifadelerine yer verdiği görülmüştür. Bu ifadelerden gazetenin, hükümetin aldığı bu kararı desteklediği anlaşılmaktadır.

Bu haberler üzerine Kibrit İnhisar Şirketi Genel Müdürü Mister King, gazetecilere şu açıklamada bulunmuştur: “*Fiyatların indirilmesi hakkında henüz kararlaştırılan bir şey yoktur. Bu konuda, hükümetle görüşme halindeyiz. Kibrit inhisarı işletmesini 10 milyon dolarlık bir istikraz karşılığında şirkete devreden antlaşmanın on ikinci maddesine bağlı olan fiyat konusu için hükümetle anlaşmadan bir şey söylemek doğru değildir.*”<sup>42</sup> Mister King’ın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere fiyatlarda indirim gidilmesi meselesi gündeme geldikten sonra, hükümet ile şirket yetkilileri arasında görüşmeler başlamıştır. Bu çerçevede şirket temsilcileri Mr. Raul ve Mr. King de Ankara’ya gitmişlerdir.<sup>43</sup>

Her ne kadar görüşmeye gidildiyse de şirket ile hükümet arasında ilk etapta bir anlaşmaya varılamamıştır. Ardından Maliye Vekâleti, kibritlerin büyük kutularının 70 ve küçüklerinin de 60 paraya satılması konusunda aldığı tek taraflı kararı şirkete tebliğ etmiştir.<sup>44</sup> Gelişmelerle ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin ise, “*hükümetin antlaşma hükümlerine dayanan bu kararının uygulanmasından başka çare olmayacağına göre, kibrit fiyatlarının yakında indirilmesi beklenmektedir*” ifadelerine yer verdiği görülmüştür.<sup>45</sup> Bu noktada Cumhuriyet gazetesinin, kibrit fiyatlarında indirim gidilmesi konusundaki hükümetin kararını desteklediği görülmektedir. Gazeteye göre, bu karar antlaşma hükümlerine dayandığından fiyatlarda indirim gidilmesi gereklidir.

Fiyatlarda indirim gidilmesi konusundaki bu tebliğ üzerine şirket yetkilileri, İstanbul’da bir toplantı yaparak durumu değerlendirmişler ve tekrar Ankara’ya giderek hükümetle görüşmeye karar vermişlerdir. Ankara’da yapılan bu görüşmelerde yetkililer, şirketin son aylardaki mali durumunun iyi olmadığını gösteren bir rapor sunmuş ve fiyatlarda indirim gidilmesinin durumu daha kötü etkileyeceğini savunmuştur. Ayrıca fiyatlarda yapılacak indirimin ertelenmesini istemişler ve bu kabul edilmediği takdirde ise kibrit kutularının küçültülerek adedinin azaltılmasını teklif etmişlerdir. Ardından da merkezden talimat almak için görüşmeleri bir müddet tehir ederek İstanbul’a dönmüşlerdir. Bununla beraber hükümet, antlaşmaya dayalı olarak verdiği bu kararın kati olduğunu ve tatbik edilmediği takdirde ilgili makamlarca gerekli

42 “Kibrit Fiyatları Ucuzlamalıdır”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1934, s.2.

43 “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1934, s.1.

44 “Kibrit Fiyatları Ucuzluyor”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1934, s.3.

45 “Kibrit Fiyatları İndirilecektir”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1934, s.2.

tedbirlere başvurulacağını bildirmişti.<sup>46</sup> Görüldüğü üzere şirketin yaptığı bütün itirazlara rağmen kibrit fiyatlarında indirim gidilmesi konusunda hükümetin son derece kararlı bir tutum sergilediği ve bu noktada milletin genel menfaatlerinin temel esas alındığı görülmektedir.

Hükümetin kararlı tutumu sayesinde yapılan son görüşmeler neticesinde şirket, fiyatlarda indirim gidilmesi konusundaki kararı kabul etmiştir. Yeni fiyatlar, 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Bu konuda imzalanan protokole göre, doların düşmeye başladığı son aylardaki değeri esas kabul edilecek ve dolar tekrar yükseldiği takdirde fiyatlar bir müddet yükseltilmeyecekti. Böylece antlaşmanın uygulanmasından doğacak gecikme nedeniyle halk zararı telafi olunacaktı. Bu gelişmeler karşısında şirketin yeniden, fiyatların üç ayda bir tespiti hakkındaki müddetin altı aya çıkarılmasını ve kibrit kutularının küçültülmesini teklif ettiği görülmüşse de hükümet tarafından bunlar da reddedilmiştir.<sup>47</sup>

Diğer taraftan şirketin iddiasına göre, ülkenin her tarafında önemli miktarda kibrit stoku vardı ve yeni fiyatlar birden tatbik edildiği takdirde satışlarda büyük suiistimaller yapılması ihtimali mevcuttu. Bundan dolayı da satıştaki mallar bittikten sonra indirimli fiyatların geçerli olması gerekliydi.<sup>48</sup> Hükümetsonolarakşirketinbu konudaki teklif ve öngörülerini de değerlendirmiş, nihayetinde Maliye Vekâleti yeni kibrit fiyatlarının 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren geçerli olmasını tebliğ etmiştir.<sup>49</sup> Böylece, yaklaşık olarak iki aydan beri devam eden görüşmeler bitmişti. Bu gelişmeler karşısında Cumhuriyet gazetesi 19 Şubat 1934 tarihli nüshasında kibrit fiyatlarını değerlendirdiği yazısında "hükümetin bu kararı kesin olduğundan şirket aynen uygulamak mecburiyetindedir. Yalnız aldığımız malumata göre, şirketin mahkemeye başvurması muhtemeldir. Dün şirket merkezinde müdür ve avukatlardan oluşan bir heyet toplanarak görüşmelerde bulunmuşlardır" ifadelerine yer verdiği görülmüştür.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, hükümetin bu kararına karşı şirketin mahkemeye müracaat etmesi durumu belirmişti.<sup>50</sup> Yaşanan bu gelişmeler ile ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin ayrıca şu değerlendirmelerde de bulunduğu görülmüştür: "Kibrit şirketi ile hükümet arasındaki anlaşmazlık bugünlerde mahkemeye intikal etmek üzeredir. Ancak verilen malumata göre, anlaşmazlığın mahkemeye intikali bir önem taşımamaktadır. Bu bir formaliteden ibarettir. Şirketin kibrit fiyatlarının indirilmesi konusunda hükümetin teklifini esas itibarıyla kabul ettiği beyan olunmaktadır. Yalnız anlaşmazlığa sebep olan şey, doların kıymetinin üç aydan üç aya tetkiki meselesidir. Şirket bayilere gönderdiği kibritlerin hesaplarını bu kadar kısa zamanda alamadığını ileri sürerek, fiyatların üç aydan üç aya

46 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 28 Ocak 1934, s.5.

47 "Kibrit Şirketi de Kabul Etti, Fiyatlar Nisan'dan İtibaren Tenzil Edilecek", Cumhuriyet, 30 Ocak 1934, s.2.

48 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 2 Şubat 1934, s.2.

49 "Yeni Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 17 Şubat 1934, s.3.

50 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 19 Şubat 1934, s.2.

tekkikine itiraz etmektedir. Anlaşmazlığın hakeme intikali gerekmektedir. Hakem olarak ise ilgili mahkemeler kabul edilmiştir.”<sup>51</sup> Görüldüğü üzere şirket, kibrit fiyatlarında gidilecek indirim için çeşitli gerekçeler sunarak itiraz etmiştir. Ancak bu itirazları kabul görmeyince de mahkemeye başvurma girişiminde bulunmuştur.

Kibrit fiyatları konusundaki karar netlik kazandıktan sonra, indirimli satışlar için hazırlıklara başlanmıştır.<sup>52</sup> Bu çerçevede gazetelere verilen ilanlarla 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren yeni kibrit fiyatlarının, büyük kutular için 70 ve küçükler için 60 para olacağı halka duyurulmuştur.<sup>53</sup> Ayrıca acentelerden, gerek ellerinde bulunan ve gerek satılmak üzere perakendecilere verilip de henüz satılmayan kibritleri 31 Mart 1934 tarihinde merkezlerinde toplayarak miktarlarını tespit etmeleri istenmiştir. Bu noktada acenteler tarafından perakendecilere, 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren yeni hesap ve bedellerle kibrit verilmeye başlanacaktı.<sup>54</sup> Mart ayının sonuna gelindiğinde perakendecilerin çoğu, kibritleri iade etmişler, ellerinde sadece halkın bir iki günlük ihtiyacını karşılayacak miktarda ürün kalmıştı.<sup>55</sup>

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1 Nisan 1934 tarihi itibariyle Türkiye'nin her yerinde o ana kadar 100 paraya satılan büyük kutu kibritler 70, 2 kuruş yani, 90 paraya satılan küçükler de 60 paraya satılmaya başlanmıştır. Bu kibrit fiyatları, üç ay için geçerli olacaktı. Üç aylık süre dolduğunda, Maliye Vekâletinde bir komisyon toplanarak doların değeri incelenecek ve yeni fiyatlar tespit edilecekti. Hükümetin bu son kararına uymayarak kibritleri eski fiyatlarıyla satanlar ise cezalandırılacaktı.<sup>56</sup> Fiyatlarda indirime gidilmesinden sonra Cumhuriyet gazetesinin satışlarla ilgili olarak şu ifadelerle yer verdiği görülmüştür: “Ucuz fiyatlarla kibrit satışları sorunsuz bir şekilde devam etmektedir. Kibrit İnhisar Şirketi tarafından alınan tedbirler sayesinde, muhtemel kibrit buhranının ve bazı kimselerin eski fiyatlarla satışa devam etmesi ihtimallerinin tamamen önüne geçilmiştir.”

Kibrit İnhisarı İkinci Müdürü Hamdi Bey'in ise konuyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunduğu görülmüştür: “Hükümetçe tespit edilen fiyatlar dâhilinde satışlara 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren başlanmıştır. İlk aşamada küçük bir buhran olduysa da derhal önüne geçilmiştir. Şimdi her tarafta kibrit mevcuttur. Yeni fiyatların kibrit satışına tesir yapıp yapmayacağı ancak bir iki ay sonra belli olabilecektir. İkramiyeli kibrit çıkarma konusundaki çalışmalarımıza da devam ediyoruz. Bu işi yakında bitirerek uygulamaya başlayacağız.”<sup>57</sup> Basına yansıyan bu haberlerden de anlaşılacağı üzere, şirketin aldığı tedbirler sonucu indirimli fiyatlarla kibrit satışları sorunsuz bir şekilde sağlanabilmişti.

51 “Kibrit Şirketi ile Hükümet Arasında İhtilaf Mahkemeye İntikal Etmek Üzere”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1934, s.5.

52 “Kibrit Fiyatları- Şirket Fiyatları İndirmekle Beraber Dava Açıyor”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1934, s.2.

53 “Yeni Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s.8.

54 “Umum Kibrit Acentelerine”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s.7; “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1934, s.2.

55 “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1934, s.2.

56 “Kibrit Fiyatları Bugünden İtibaren Ucuzladı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1934, s.3.

57 “Kibrit Satışları”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1934, s.2.

Kibrit fiyatlarında yapılan bu ilk indirimden sonra, Ekim ayında yeniden bir indirimle gidildiği görülmektedir. Bilindiği üzere, hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince, üç ayda bir iki taraf temsilcilerinden oluşan<sup>58</sup> bir komisyon toplanarak kibrit fiyatlarını tayin edecekti. 20 Eylül 1934 tarihine gelindiğinde ilgili heyet, gerekli değerlendirmeleri yapmış ve kibrit fiyatlarının bir miktar daha indirilmesi kararına varmıştır. Hükümet, komisyonun bu kararı üzerine büyük kutuların 70'ten 60 paraya, küçüklerin de 60'dan 50 paraya indirilmesini şirkete tebliğ etmiştir. Şirket ise, hükümetin bu son tebliği üzerine tedbirlerini almaya başlamıştır.<sup>59</sup> Bu çerçevede 1 Ekim 1934'ten itibaren geçerli olacak yeni fiyatlar, Türkiye Kibrit ve Çakmak İhisarı tarafından gazetelere verilen ilanlarla halka duyurulmuştur.<sup>60</sup> Aynı doğrultuda olarak acenteler, perakendecilerin elindeki kibritleri 30 Eylül 1934 tarihine kadar toplayacaklardı. 1 Ekim'den itibaren perakendecilere yeni hesap ve bedellerle kibrit verilmeye başlanacaktı. Eylül ayının sonuna gelindiğinde perakendecilerin çoğu, ellerindeki kibritleri acentelere iade etmişlerdi.<sup>61</sup>

Böylece 1 Ekim 1934 tarihinden itibaren kibrit fiyatları 10 para daha ucuzlatılmış oluyordu. Kibrit fiyatlarında son yapılan indirim, doların değerinin düşmesinden ileri gelmiştir.<sup>62</sup> Bu son indirimden sonra Cumhuriyet gazetesinin 15 Kasım 1934 tarihli nüshasında kibrit satışları ile ilgili olarak şu değerlendirilmede bulunduğu görülmüştür: "Son yapılan indirimden sonra kibrit satışlarında önemli bir miktar artış kaydedilmektedir. Kibrit fiyatlarının indirildiği tarihten beri satışlardaki artış yüzde on beşi bulmuştur."<sup>63</sup>

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, fiyatlarda indirimle gidilmesinden sonra kibrit tüketiminin bir miktar arttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan artışın derecesini kısa bir süre zarfında kesin bir şekilde belirlemek mümkün olmamakla beraber, bu oranın o an için yüzde on beş olduğu tahmin edilmekteydi. Fiyatlar indirilince köylünün daha fazla kibrit kullanmaya başladığı mevcut görüşler arasındaydı. Diğer taraftan satışlar artmış olmasına rağmen, kibrit şirketinin yine zarar ettiğini vurguladığı görülmektedir. Şirketin iddiasına göre, o seneki zararı 200 bin liraydı. Bir önceki yıl ise 250 bin liraydı. Şirketin memur aylıkları ve amealiklerini azaltarak zararı 200 bin liraya indirdiği iddia edilmekteydi.<sup>64</sup>

Daha önce de belirtildiği üzere, fiyatlarda indirimle gidildiği için şirketin hükümet aleyhine dava açması durumu gündeme gelmişti.<sup>65</sup> Şirket tarafından dava açılması üzerine, hükümet de kendi iddiasını bildirilmiştir. Bu çerçevede

58 "Kibrit Fiyatları Daha da İnecek!", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1934, s.1.

59 "Kibrit Fiyatları Daha da İnecek!", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1934, s.6.

60 "Yeni Kibrit Fiyatları", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s.10.

61 "Umum Kibrit Acentelerine", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s.10.

62 "Kibrit Fiyatları Üç Ay Sonra Yeniden Tetkik Olunacak", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1934, s.3.

63 "Kibrit Satışları Arttı", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1934, s.2.

64 "Kibrit Ucuzladı, Sürümü Arttı", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1934, s.2.

65 "Kibrit Fiyatları- Şirket Hükümet Aleyhine Dava Açtı", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, s.2.



yapılan indirimler konusunda şirket, antlaşmaya aykırı hareket edildiğini, hükümet ise antlaşma ahkâmına riayet edildiğini iddia etmekteydi.<sup>66</sup> Dava, 1934 yılının Aralık ayı başında neticelenmiş ve fiyatlarda indirimle gidilirken antlaşma şartlarına dayanıldığı için şirketin iddiası reddedilmişti. Eğer şirket davayı kazanmış olsaydı, kibrit fiyatları eski seviyesine çıkacaktı. Diğer taraftan hükümet, indirimli satışın devam ettiği müddet için tazminat da ödeyecekti.<sup>67</sup>

1935 yılının başına gelindiğinde kibrit fiyatlarının belirlenmesi için gerekli süre dolduğundan, ilgili komisyonun toplanması gerekmektedir. Cumhuriyet gazetesi, 3 Ocak 1935 tarihli nüshasında “Kibrit Fiyatları Artmayacak” başlığıyla yazdığı yazısında konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Şirketin isteği mahkeme tarafından reddedildiği için, kibrit fiyatlarının yükselmesi muhtemel değildir. Komisyon, eğer doların değerinde yeni bir değişiklik yaşanmazsa bugünkü fiyatları geçerli kılacaktır.”<sup>68</sup> Cumhuriyet gazetesinin bu ifadelerinden ve basına yansıyan haberlerden, Ocak 1935 tarihli bu toplantı sonucunda kibrit fiyatlarında bir değişime gidilmediği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince fiyatları belirleyecek bir unsur da kibritlerin maliyet fiyatıydı. Antlaşmanın ilgili maddesine göre, her biri 13,5 lira değerinde olan beş bin kutuluk bir sandık kibritin maliyetinde ucuzluk görülürse fiyatlar indirilebilecek veya daha fazlaya mal olması durumunda artırılabilir.<sup>69</sup> Bu maddeyi de göz önüne alan hükümet, şirketin masraflarını incelemeye karar vermiştir. Bu çerçevede eğer her sandığın genel masrafı 13,5 liradan daha aşağı bulunursa, kibrit fiyatları yeniden indirilecekti.<sup>70</sup> Görüldüğü üzere hükümet, sadece doların değeri üzerinden değil antlaşma hükümleri gereğince maliyet fiyatlarını da göz önünde tutarak, kibritin daha ucuza satılabilmesinin tüm yasal yollarına başvurma eğilimi göstermiştir.

Kibrit fiyatlarının belirlenmesi ile ilgili olarak bu girişimler sürdürülürken, diğer taraftan hükümet, çakmak fiyatlarının da ihtikâr derecesinde pahalı

66 “Kibrit Şirketi Davasına Bakılıyor”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1934, s.2.

67 “Kibrit Şirketi Davayı Kaybetti”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1935, s.2.

68 “Kibrit Fiyatları Artmayacak”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1935, s.2.

69 Yapılan antlaşmanın 11. maddesine göre, maliyet fiyatlarını belirleyen unsurlar, işçilerin ücret ve maaşlarının miktarı ile kibrit üretiminde kullanılan kereste, fosfor gibi maddelerin fiyatları idi. Buna göre, bir kutu kibritin halka satış fiyatı olarak tayin edilen 100 para, fabrikanın 1 Temmuz 1932’den 31 Aralık 1933’e kadarki 18 aylık faaliyeti zarfında ücret ve maaşların miktarı ile kibrit üretiminde kullanılan kereste, fosfor gibi maddelerin fiyatları aynı kaldığı müddetçe geçerli olacaktı. 1934 yılından önce olmamak şartıyla her takvim senesinin sonunda taraflardan biri, fiyatın değiştirilmesini talep edebilecek ve eğer sene zarfında fabrikanın ilk 18 aylık faaliyetine nispetle yukarıdaki maddelerin fiyatlarında % 10 veya daha fazla bir fark bulunduğu görülürse bu fark kibrit fiyatlarına yansıtılacaktı. *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9166-9167; Diğer taraftan antlaşmanın 4. maddesine göre, şirket tarafından kibrit imaline mahsus olarak ithal edilebilecek kibrit çöpleri, çöpler için odun, kimyevi maddeler, makineler gümrük resminden ve diğer ithalât mükellefiyetinden muaf tutulmuştu. Bunların dışındaki maddeler gümrük resmine ve diğer ithalât mükellefiyetine tabi idi. *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, s.9166.

70 “Kibrit Fiyatları Tetkik Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1935, s.3.



olduğunu tespit ederek makul bir dereceye indirilmesini şirkete tebliğ etmiştir.<sup>71</sup> Bu konuda Maliye Vekâleti yaptığı incelemeler sonucunda piyasada 3 ila 5 lira arasındaki fiyatlarla satılan çakmakların, azami 1,5 liraya satılabileceğini görmüş ve şirkete bu hususta tebligatta bulunmuştur.<sup>72</sup> Buna karşı şirket ise, çakmak satışının serbest olmasının kibrit satışını çok etkilediğini, çakmak fiyatlarının da indirildiği takdirde kibrit satışının büsbütün düşeceğini iddia etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle çakmak fiyatlarının da, ilerleyen günlerde hükümetçe belirlenecek bir hadde indirilmesi beklenmekteydi.<sup>73</sup> Hükümetin kibrit fiyatlarındaki kararlı tutumunu, çakmaklar üzerinde de yürüttüğü görülmektedir. Bu çerçevede, gidilebilecek her türlü indirim sağlanması ile halkın ve devletin uğrayabileceği zarar engellenmeye çalışılmıştır.

1935 yılının ortalarına yaklaşıırken Maliye Vekâleti, doların değerindeki değişikliği göz önüne alarak kibrit fiyatlarının tekrar 10 para ucuzlatılmasına karar vermiştir. Belirli sürelerde doların kıymetini inceleyen heyet de kibrit fiyatlarının ucuzlaması gerektiği sonucuna varmıştı.<sup>74</sup> Bu çerçevede 1 Temmuz 1935'ten başlayarak yeni kibrit fiyatları büyük kutu için 50, küçük için 40 para olarak kararlaştırılmıştır. Bu durum, gazetelerle verilen ilanlarla halka duyurulmuştur.<sup>75</sup> Bu gelişmeler üzerine şirketin, kibrit fiyatlarında yapılan bu 10 para indirimini protesto ettiği görülmüştür. Buna karşı hükümet tarafından verilen cevapta ise, kibrit fiyatlarının antlaşma hükümlerine uygun bir şekilde indirildiği, bu nedenle de kanunsuz bir durum olmadığı bildirilmiştir.<sup>76</sup> Bu son indirimden sonra başlangıçta 100 paraya satılan büyük kutu kibrit fiyatının 50 paraya kadar düştüğü görülmektedir. Böylece, yüzde elliye varacak oranda bir indirime gidilmesi sağlanmış olmaktadır.

Fiyatlarda yapılan bu son indirimden sonra Cumhuriyet gazetesinin, 3 Eylül 1935 tarihli nüshasında şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür: *"Kibrit fiyatlarının son defa indirilmesi üzerine satışlar üçte bir oranında artmıştır. Hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince, satış 25 bin sandığı geçtikten sonra şirket hükümete ayrıca bir para vereceğinden, fiyatların indirilmesinden şirket ve halkla beraber hazine de fayda görmüştür."* Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, fiyatların indirilmesi ile satışların arttığı vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan fiyatlarda bu şekilde indirime gidilmesi, şirketi yeni birtakım girişimlerde bulunmaya itmıştır. Bu çerçevede şirket, 50 paraya satmak üzere içinde 30 tane kibrit bulunacak yassı ve ince lüks bir kutu çıkarmak için bir teklifte bulunmuştur. Ancak söz konusu bu teklif, hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Ayrıca şirket, 40 paraya satılmakta olan küçük kibrit kutularını

71 "Çakmak Fiyatları İndirilecek", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.2.

72 "Çakmak Fiyatları", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1935, s.2.

73 "Çakmak Fiyatları İndirilecek", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.2.

74 "Kibrit On Para Daha Ucuzlayacak", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935, s.6.

75 "Sayın Halka İlan, 1 Temmuz 1935'ten Başlayarak Yeni Kibrit Fiyatları", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1935, s.12.

76 "Kibrit Sosyetesinin Protestosu", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1935, s.2.

da piyasadan kaldırmaya başlamıştı.<sup>77</sup> Bunun üzerine hükümet, piyasadaki kibrit çeşitlerinin muhafaza edilmesini ve yurdun her tarafında ihtiyaca yetecek miktarda çakmak taşının satışa çıkarılmasını tebliğ etmiştir.<sup>78</sup> Konuyla ilgili olarak yetkililer tarafından gazetelere şu açıklamalarda bulunulduğu görülmüştür: “Dört sene önce kibrit işlerini hükümetten devralırken, sandıklarla küçük kibritleri de devralmıştık. Bunları hükümet İsveç’ten almıştı. Bunların artık elimizde mevcudu kalmamıştır. Bizdeki makinelerin de küçük kutu çıkarmak için tertibatı yoktur. Küçük kibrit kutularının piyasada azalmasının sebebi de budur. Bununla beraber küçük kutu ihtiyacını biz de hissediyoruz. Bu konuda incelemeler yapmaktayız. Bir çözüm yolu bulduğumuzda, hemen kutuları çıkarmaya başlayacağız. Lüks kibrit meselesi şimdilik mevzuu bahis değildir. Çünkü elde mevcut makinemiz yoktur. Hem lüks kibrit, bize pek pahalıya mal olur.”<sup>79</sup>

1935 yılı sonu geldiğinde muayyen zamanlarda Ankara’da toplanarak kibrit fiyatları konusunda incelemelerde bulunan heyet, aralık ayında yaptığı toplantısında kibrit fiyatlarının 10 para artırılmasına karar vermiştir. Bu karara göre büyük kutu kibritlerin fiyatı 60, küçüklerinki de 50 para olacaktır. 20 Aralık 1935 tarihinden itibaren kibritler, bu yeni fiyatlarla satılmaya başlanmıştır.<sup>80</sup> Bu zamla birlikte 50 paraya satılan büyük kutular 60, 40 paraya satılan küçükler de 50 paraya çıkmış oluyordu.

İncelenen zaman dilimi içinde Türkiye’de kibrit fiyatlarını etkileyecek diğer bir unsur da, İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede savaşın yarattığı ekonomik koşullar, bazı vergi ve resimleri artıran bir düzenlemeye gidilmesini gerekli kılmıştı. Savaş nedeniyle gümrük resmi ve ithalat sırasında alınan vergi ve resim gelirlerindeki azalma, 1940 bütçesindeki denkliği sağlayabilmek için bu tedbirlere başvurmayı zorunlu hale getirmişti. Yapılacak olan bu zamlar, olağanüstü durum devam ettiği müddetçe geçerli olacaktır.<sup>81</sup> Bu çerçevede bazı vergilere zam yapılması konusunda alınan tedbirler sonucunda, o ana kadar 20 para milli müdafaa vergisine tabi tutulan bir kısım sigaralara yeniden 20 para zam yapılmış, bir kısım sigaraların 40 para olan milli müdafaa vergisi de 2 kuruşa çıkarılmıştır. Aynı doğrultuda adı geçen kanuna dayalı olarak yapılan vergi zammı ve bundan başka fiyat zammı ile o ana kadar 60 paraya satılmakta olan kibrit, 2 kuruşa satılmaya başlanmıştır.<sup>82</sup> Bu noktada 28 Mayıs 1940 tarihinden itibaren bir kutu kibrit 2 kuruş yani 90 paradan satılmaya başlanmıştır.<sup>83</sup>

77 “Kibrit Satışları Arttı, Lakin Sosyete Küçük Kutuları Kaldırmaya Çalışıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1935, s.2.

78 “Her Çeşit Kibrit Bulunacak”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1935, s.5.

79 “Küçük Kibrit Kutuları Tekrar Çıkarılacak”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1935, s.2.

80 “Kibrit Fiyatları On Para Arttı”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1935, s.2.

81 “Fevkalade Vergi Kanunları Meclise Geldi”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1940, s.1.

82 “Vergilere Yapılan Zam- İnhisar Maddeleri Dünden İtibaren Yeni Fiyatlarla Satılmaya Başladı”, *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1940, s.2.

83 “Kibrit İnhisar İşletme Şirketinden”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1940, s.6.

Kibrit fiyatlarında yapılan bu zamlar Meclis gündemine de yansımış, İnhisar Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Kadrolarına Mütteallik Kanun Layihası görüşülürken birçok vekil şirket hakkında tenkitlerde bulunmuştur. Konuyla ilgili eleştirilerini Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Etili'nin şu şekilde dile getirdiği görülmüştür: “Kibrit Şirketi, bu memleketin başında kalmış en ağır yüküdür. Şunun bunun fiyatlarından indirir, fakat kibrite zam yaparız. Nitekim geçenlerde de 10 para zam yapıldı. Şirket bu zamma teşekkür makamında kibrit yerine fişek satmaya başladı. Kutulardan 50 tane kibrit yerine 37 tane çıkar.”<sup>84</sup> Ziya Gevher Etili'nin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, mebuslar tarafından şirkete karşı bir hoşnutsuzluk duyulmaktadır. Yapılan zamların yanı sıra, kibritlerin iyi yanmaması ve kutulardan eksik çöp çıkması gibi unsurlar mevcut şikâyetler arasındaydı.

Bu son zamdan sonra kibrit fiyatlarına bir 10 para zammın daha, 1 Haziran 1941 tarihi itibarıyla yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Maliye Vekâletinden vilayetlere gönderilen bir emirle, bayilerdeki kibritlerin tespit edilerek bunların her birine 10'ar para daha zam yapılması tebliğ edilmiştir. Bu tebliğ ile 90 paraya satılan kibritler, 100 paraya satılmaya başlanmıştır.<sup>85</sup>

Bundan sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik şartların, devleti yeni birtakım önlemler daha almaya ittiği görülmektedir. Bu çerçevede 3828 ve 4040 numaralı kanunların kimi hükümlerinin değiştirilmesine ve bazı vergi ve resimlere yeniden zam icrası hakkında yeni bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. Yeni kanunun birinci maddesine göre; istihlak vergilerine zam yapılmış olan maddeleri yabancı memleketlerden ithal ederek satan ithalatçılar, bu maddeleri ithalatçılardan veya memleket içindeki ticari ve sınaî müesseselerden elde ederek satan toptancılar, bu maddeleri ülke içinde imal edip de istihlak vergisinden muaf bulunan müesseseler; ellerinde bulunan stoklarının cins, miktar ve sikletlerini bağlı oldukları gelir dairesine bildirmeye mecburdular. Bu kanunla, kibrit ve çakmak taşlarından alınan müdafaa vergileri de artırılmıştı. Bundan dolayı acenteler ile toptancı ve perakendecilerin, mevcut stoklarını bağlı oldukları gelir dairesine bir beyanname ile bildirmeleri istenmiştir.<sup>86</sup>

Yapılan bu yeni düzenleme ile birlikte, istihlak ve muamele vergilerine yüzde 40 ila 50 arasında ilave yapılmış olmaktadır. Bu çerçevede adı geçen kanunla, kibritlerden alınan müdafaa vergisi 90 paraya, çakmak taşlarından alınan müdafaa vergisi de 9 kuruşa çıkarılmıştır. Bu zamdan sonra, 1 Haziran 1942 tarihi itibarıyla bir kutu kibrit, 4 kuruşa satılmaya başlanmıştır.<sup>87</sup> Bu

84 “Büyük Millet Meclisi'nde İnhisarlar Teşkilat Layihası Konuşulurken”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1941, s.1.

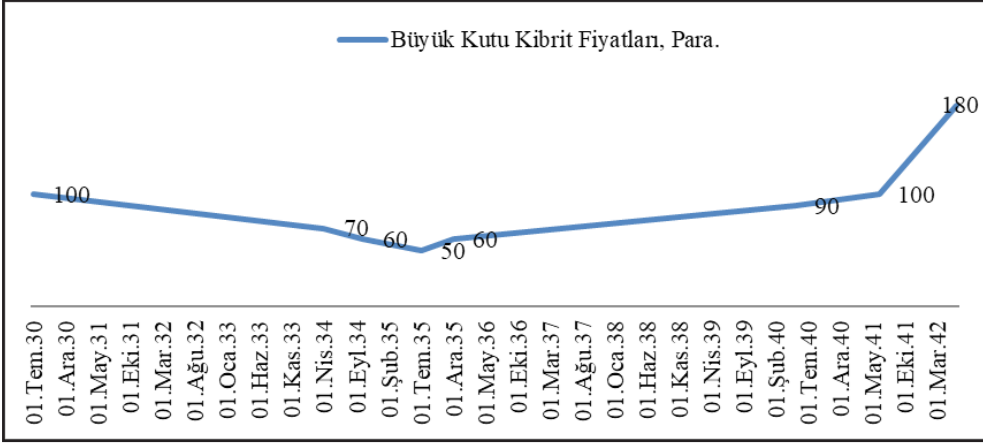
85 “Yeni Vergi Zamları Dün Mer'iyete Girdi- Kibrit Stokları Tespit Edildi”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1941, s.5.

86 “İstanbul Defterdarlığından, Bilumum Ticaret ve Sanayi Erbabının Nazarı Dikkatine”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1942, s.4.

87 “Zam Gören Vergiler”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1942, s.1.

çerçevede savaş başlamadan önceki son fiyatı 60 para olan kibrite yüzde yüzden daha fazla zam yapılarak 180 paraya kadar yükselmiştir. Fiyatlardaki bu artış, savaş şartlarının ekonomik yapı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

İncelenen zaman diliminde kibrit fiyatlarında yaşanan değişiklikler, aşağıdaki grafikte gösterilmeye çalışılmıştır:



Grafik 1: Yıllara Göre Büyük Kutu Kibrit Fiyatları, Para.

Grafiğin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, yıllara göre kibrit fiyatlarında değişiklikler yaşanmıştır. Bu çerçevede Di Amerikan Türkış Investment Korporasyon Şirketi ile antlaşmanın imzalandığı tarih olan 1 Temmuz 1930'da kibrit fiyatları, 100 para'dır. Bu fiyatlardaki ilk değişiklik, doların değerine bağlı olarak 1 Nisan 1934 tarihinde yaşanmıştır. Bu çerçevede, fiyatlarda 30 para indirimle gidilerek bir büyük kutu kibrit 70 paraya satılmaya başlanmıştır. Ardından, kibrit fiyatları yine doların değerine bağlı olarak, 1 Ekim 1934'te 60 ve 1 Temmuz 1935'te ise 50 paraya düşmüştür. Bu indirimlerden sonra 20 Aralık 1935'te yapılan 10 para zam ile birlikte fiyat 60 paraya yükselmiştir. Bundan sonraki süreçte fiyatları etkileyen temel unsur, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede milli müdafaa tedbirleri kapsamında bazı vergilere yapılan zamlar ve fiyat zamları sonucunda kibrit fiyatlarının, önce 28 Mayıs 1940'ta 90, sonra 1 Haziran 1941'de 100 ve en son olarak da 1 Haziran 1942'de 180 paraya kadar yükseldiği görülmektedir.

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, halkın ihtiyacından fazla kibrit almasından dolayı zaman zaman küçük çaplı kibrit darlıklarının yaşandığı da gözlemlenmiştir. Bu durumla ilgili Cumhuriyet gazetesi 27 Ocak 1942 tarihli nüshasında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Birkaç gündür İstanbul'un bazı semtlerinde halkın tuz ve kibrit tedariki için telaşlandığı görülmektedir. Ancak, gösterilen telaş büsbütün yersizdir. Çünkü

idarenin genel deposunda altı aylık kibrit stoku mevcut olduğu gibi, ülkenin diğer yerlerindeki depolarda da üçer aylık stok vardır. Daha senelerce ihtiyaca yetecek kadar hammaddesi mevcut olan kibrit fabrikamız tam randımanla çalışmaktadır. Bugünkü sıkışıklık halkın lüzumsuz telaşından ileri gelmektedir. İstanbul'un normal kibrit ihtiyacı ayda 500 sandık olduğu halde, yalnız son bir buçuk gün zarfında 250 sandık satılmış olduğunu öğrendik. Alakadarlar bize halkın telaşına bir sebep olmadığını, her zaman istenilen kadar kibrit alınabileceğini ve bu maddeleri fazla biriktirmekte fayda yerine zarar olabileceğini çünkü bunların zamanla rutubetten bozulur şeyler olduğunu söylediler. Biz de bu haberleri halkımıza verirken bu telaştan vazgeçmesini tavsiyeyi vazife biliriz.”<sup>88</sup> Cumhuriyet gazetesinin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yaşanan olağanüstü şartların etkisiyle halkın ihtiyacından fazla oranda kibrit almına yöneldiği görülmektedir. Halkın bu tutumu, suni bir kibrit darlığına neden olmuştur. Yaşanan bu olaylar, savaş şartlarının kibrit üzerinde yarattığı etkiyi göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan bu gelişmeler, olağanüstü şartların halkın satın alma eğilimleri üzerindeki etkisini bir kez daha göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Şirket, belirtilen bu suni darlığı önlemek için gereken tedbirleri almıştır.<sup>89</sup> Bu çerçevede İstanbul'un çeşitli semtlerine kibrit dağıtımı gerçekleştirilerek buhranın önü alınmaya çalışılmıştır. Örneğin gazetelerde okunduğuna göre, Beyoğlu'na 65.000, Kadıköy'e 25.000, İstanbul semtine 15.000 ve Galata'ya 15.000 kutu kibrit dağıtılmıştır. Bu dağıtımdan sonra, İstanbul'da birkaç günden beri görülen kibrit darlığının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.<sup>90</sup> Diğer taraftan kibrit darlığı sebebinin, bazı bayilerin aldıkları kibritlerin bir kısmını müşteriye satmayarak saklamalarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Böyle bir durumun belirmesi üzerine, bu gibilerin takip edilerek ağır cezalara çarptırılması kararı alınmıştır.<sup>91</sup> Bu durum, olağanüstü şartların etkisiyle bazı kişilerin nasıl ihtikâra saptıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan bu tarzdaki buhran haberlerine ilerleyen tarihlerde de rastlanmıştır. Basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı üzere, zaman zaman piyasada kibrit bulmak imkânsız bir hale gelmişti. Fiyatların yeniden artacağını zannederek birçok kişinin ihtiyacından fazla kibrit satın alması nedeniyle yaşanan buhranın, bütün şehre yayıldığı da görülmektedir. Şirket tarafından bütün bayilerin siparişlerinin karşılanmasıyla kibrit buhranının önü alınmaya çalışılmıştır.<sup>92</sup> Ayrıca İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da da zaman zaman kibrit darlığının yaşandığı görülmüştür. Örneğin Konya'da küçük çaplı bir darlığın yaşanması üzerine, tedbir olarak İnhisarlar İdaresince ev başına ayda

88 “Telaşa Lüzum Yok, Şehirde Altı Aylık İhtiyaca Kâfi Kibrit, Üç Aylık da Tuz Stoku Var”, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1942, s.1.

89 “Memlekette Üç Senelik Kibrit Stoku Var”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1942, s.2.

90 “Piyasaya Kibrit Verildi”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1942, s.2.

91 “İnhisar Maddeleri Pazartesi'nden İtibaren Yeni Fiyatlarla Satılacak”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1942, s.2.

92 “Bayilere Kibrit Verildi”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1943, s.2.

beş kutu kibrit dağıtımına gidildiği gözlenmiştir.<sup>93</sup> Gerek kibrit fiyatlarında yaşanan artış ve gerekse suni kibrit darlıkları ve ihtikâr olayları, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartların Türkiye'de kibrit üzerindeki etkisini göstermektedir.

Savaş yıllarında Türkiye'de inhisar ürünlerine yönelik artan bu talep, diğer ülkelerde de gözlenmiştir. Bu çerçevede Suriye'den, bir kutu kibrite 50, bir şişe biraya 500 kuruş teklif edildiği haberlerine rastlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, bazı inhisar maddelerinin yakın pazarlara satılması için tetkikler yapmaya başlamıştır.<sup>94</sup>

Türkiye'de kibrit inhisarı ile ilgili olarak incelenen bu süreç, 1930'lu yıllarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle 18 Mayıs 1943 tarihinde şirketin Türk hükümetine devri ile sonuçlanmıştır.<sup>95</sup> Ardından, kibrit ve çakmak inhisarının işletilmesi için 1943 mali yılı sonuna kadar faaliyette bulunmak üzere Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine bağlı geçici bir idare kurulmuştur.<sup>96</sup> Böylece Türkiye'de kibrit konusunda farklı gelişmelerin yaşanacağı yeni bir dönem başlamış oluyordu.

## Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik şartlarının bir gereği olarak kibrit, inhisara bağlanan ürünler kapsamında yer almıştır. İnhisar idaresi altında kibrit fiyatlarında zaman zaman değişiklikler yaşanmış ve basın yolu ile ilan edilerek halka duyurulmuştur. Bu durum, kibrit fiyatlarının o günün ekonomik yapısı içindeki yerini değerlendirebilmeyi sağlayacak imkânlar sunmaktadır. Bu konuda yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, inhisarın bir şirkete devredileceği ilan edilirken, bir kutu kibritin 100 paraya satılması şartının konulduğu görülmektedir. Bu esas, inhisarın devredildiği şirketlerle yapılan antlaşmalarla da garanti altına alınmıştır. Bu çerçevede gerek Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi ve gerekse Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi ile yapılan antlaşmalar ile bir kutu kibritin halka 100 paraya satılacağı hükme bağlanmıştır. Diğer taraftan Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi ile yapılan antlaşma gereğince, kibrit fiyatlarının belirlenmesinde doların değeri ve maliyet fiyatlarının esas alındığı da görülmektedir. Bütün bu bilgiler, inhisar yabancı bir şirkete devredilirken hükümetin, fiyatları antlaşmaya konan hükümlerle kontrol altında tutma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda ise, kibrit fiyatları belirlenirken Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen akılcı ve temkinli yabancı sermaye anlayışı ile hareket edildiği söylenebilir.

93 "Konya'da Kibrit Buhranı", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1944, s.2.

94 "İnhisar Maddelerine Rağbet", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1943, s.1.

95 BCA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 182, Gömlek: 259, Sıra: 9.

96 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 2, Birleşim: 30, 28.5.1943, ss.325-326.



Diğer taraftan incelenen zaman diliminde, antlaşmanın yukarıda değinilen hükmüne bağlı olarak, kibrit fiyatlarında değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu çerçevede antlaşma gereği 100 paraya satılan kibrit fiyatları, doların değerine bağlı olarak 1 Nisan 1934'te 70, 1 Ekim 1934'te 60, 1 Temmuz 1935'te ise 50 paraya düşmüştür. Bu indirimlerden sonra 20 Aralık 1935'te 10 para zam yapılarak kibrit fiyatlarının 60 paraya yükseldiği görülmektedir. İncelenen zaman dilimi içinde bundan sonraki süreçte kibrit fiyatlarını etkileyen temel unsur, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede milli müdafaa tedbirleri kapsamında bazı vergilere yapılan zamlar ve fiyat zamları sonucunda kibrit fiyatları, önce 28 Mayıs 1940'ta 90, sonra 1 Haziran 1941'de 100 ve en son olarak da 1 Haziran 1942'de 180 paraya kadar yükselmiştir. Bu çerçevede savaş başlamadan önce 60 para olan kibritin fiyatının, 180 paraya kadar yükseldiği görülmektedir. Fiyatlardaki bu artış, savaş şartlarının ekonomik yapı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda kibrit, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devlete yeni gelir kaynakları yaratmak için vergi oranları artırılan ürünler kapsamında yer almıştır.

Ayrıca incelenen zaman dilimi içerisinde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelene kadarki süreçte kibrit fiyatlarının belirlenmesi meselesinin, hükümet ile şirketi çok kez karşı karşıya getirdiği görülmüştür. Bu konuda hükümet, antlaşma hükümlerine dayalı olarak doların değerindeki azalma nispetinin kibrit fiyatlarına yansımaları gerektiğini net bir şekilde ve taviz vermeden savunmuştur. Buna karşı şirket ise, satış azlığından dolayı zararda olduğu iddiasıyla fiyatların indirilmesi fikrine sürekli itiraz etmiştir. Şirketin, yapılacak indirimlerin ertelenmesi, kibrit kutularının küçültülmesi gibi çeşitli teklifleri ısrarla sunduğu görülmüşse de hükümet tarafından bunların tümü reddedilmiştir. Ayrıca hükümet, sadece doların değeri üzerinden değil antlaşma hükümleri gereğince maliyet fiyatlarını da göz önünde tutarak kibritin daha ucuza satılabilmesinin tüm yasal yollarına başvurma eğilimini göstermiştir. Hükümetin bu konudaki kararlı tutumunu, çakmak fiyatları üzerinde de yürüttüğü görülmektedir. Bu çerçevede, gidilebilecek her türlü indirimin sağlanması ile halkın ve devletin uğrayabileceği zarar engellenmeye çalışılmıştır. Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde, şirketin yaptığı tüm itirazlara rağmen fiyatlarda indirimle gidilmesi konusunda hükümetin son derece kararlı bir tutum sergilediği, milletin ve devletin genel menfaatlerinin temel esas alındığı görülmektedir. Bu noktada, kibrit fiyatlarının belirlenmesi konusunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen milli ilkeler doğrultusunda hareket edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlardan ayrı olarak Cumhuriyet gazetesinin, kibrit fiyatları konusundaki hükümetin politikalarını desteklediği tespit edilmiştir. Bu çerçevede gazete, şirketin zararı kabul edilse bile antlaşmada açıkça belirtilmiş olduğundan kibrit fiyatlarının indirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca

gazete, fiyatlarda indirime gidilmesi konusunda alınan kararları, şirketin aynen uygulamak mecburiyetinde olduğunu çeşitli yazılarında dile getirmiştir. Yapılan indirimlerden dolayı satışların arttığını vurgulayan gazetenin, böylece şirket ve halkla beraber hazinenin de fayda sağladığını savunduğu görülmüştür.

## KAYNAKÇA

### I. Arşiv Kaynakları

*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 12, Gömlek: 69, Sıra:15.

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 3.

Fon: 30-10-0-0, Kutu: 182, Gömlek: 259, Sıra: 9.

### II. Resmi Yayınlar

#### *Resmî Gazete*

*Resmî Gazete*, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929.

*Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930.

#### *TBMM Tutanak Dergisi*

Dönem: II, Cilt: 7, Birleşim: 12, 15.3.1924.

Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929.

Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930.

Dönem: VII, Cilt: 2, Birleşim: 30, 28.5.1943.

### III. Süreli Yayınlar

*Akşam*

*Cumhuriyet*

*Hâkimiyeti Milliye*

#### IV. Kitaplar

- ACAR, Yalçın, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vipaş A.Ş., Bursa, 1999.
- ARDIYOK, Şahin, *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2002.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- DİNLER, Zeynel, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2014.
- DOĞRUEL, Fatma; DOĞRUEL A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970.
- ÖNDER, Timur, *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- TEKİN, Fazıl, *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *Hükümet-i Cumhuriye ile 8 Kânunuevvel 1924 Tarihinde Mün'akıd Kibrit İnhisarı Mukavelenamesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1926.

YENAL, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

## V. Makaleler

AROL, F. Hasan, "Türkiye'de Kibrit Sanayiinin Gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004), ss.97-170.

ATAM, Şenay, "Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, Haziran 2020, ss.294-310.

BOZTEMUR, Recep, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S. 29, 1996, ss.63-79.

DENİZ, Önder; İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, "Sinop Kibrit Fabrikası", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ö.S. 2, 2016, ss.99-110.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası Kurulu*, Ankara, 1997, ss.59-82.

SÜKAN, Bige, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 2014, ss.195-222.

TOPRAK, Zafer, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, 10. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2009, ss.219-271.